

A nándorfehérvári püspökség története a középkorban¹

A Kelet és Nyugat határmezsgyéjén fekvő Nándorfehérvár (ma Beograd, Szerbia) az elmúlt ezer év folyamán mindvégig kulcsfontosságú szereppel bírt. Az Avala-hegy lábánál, a Duna és a Száva összefolyásánál emelt vár a délről támadók szemében Magyarországnak, a középkori Magyar Királyság számára pedig az Észak-Balkán kulcsa volt. Jelentős katonai szerepe mellett Nándorfehérvárat mind a latin, mind a görög rítusú egyház előretolt helyőrségként kívánta felhasználni: a bolgár, a 13. század végétől pedig szerb metropólia alá tartozó görög püspökség már régóta működött itt (a görög püspökség alapítására és korábbi működésére nem rendelkezünk adatokkal), a 13. század utolsó évtizedében IV. Miklós pápa buzdítására latin püspökség is alapult azzal a céllal, hogy megállítsa az ortodox egyház további terjeszkedését a magyar függésben levő nándorfehérvári és barancsi-kucsói területeken, és utat nyisson a latin egyház térhódításának.

A nándorfehérvári püspökség középkori története a kutatásban magyar nyelven csupán lexikon-szócikk-részlet² és említések szintén van jelen.³ John Fine *The late medieval Balkans* című könyvében tér ki a tárgyalt egyházmegyére néhány mondat erejéig,⁴ ugyanígy Jovanka Kalić-Mijušković a középkori Belgrádról írott munkájában.⁵ Mihajlo Dinić és Sima Ćirković a középkori Szerbiáról és a szerbek lakta területekről írott munkái nem érintik a nándorfehérvári latin püspökséget. A nándorfehérvári püspökök Árpád-kori archontológiáját Zsoldos Attila,⁶ 1301–1457 közötti archontológiáját Engel Pál,⁷ 1450 utáni archontológiáját pedig C. Tóth Norbert dolgozta fel.⁸

A magyar missziós püspökségekkel foglalkozó szakirodalomban a nándorfehérvári püspökséggel kapcsolatban ugyanazzal a néhány rövid meghatározással találkozunk: ezek szerint az a macsói bánóság részére alapult 1290 előtt, a terület szerb kézre kerülésével 1295-ben megszűnt, de 1322-ben I. Károly újraalapította, első püspöke Márton

¹ ~~_____~~ A dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Körmenyi Tamásnak a kutatásban nyújtott segítségéért.

² KOSZTA 1994, 459.

³ Így például Fraknói Vilmos csak az alapítás idejét említi, azt tévesen a 14. század elejére helyezi. FRAKNÓI 1895, 368.

⁴ FINE 1994, 220.

⁵ KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 67–68.

⁶ ZSOLDOS 2011, 92.

⁷ ENGEL 1996, 72. Ezen időszak nándorfehérvári püspökeinek archontológiáját számos pontos sikerült javítani, kiegészíteni.

⁸ C. TÓTH 2017, 83.

ferences szerzetes volt és a nándorfehérvári püspökök többnyire a ferences rend sorából kerültek ki.⁹

Bár igaz, hogy más délvidéki missziós püspökséghez, például a szerémi és boszniai latin egyházmegyékhez képest is nagyon kevés forrás maradt fenn a nándorfehérvári püspökségről, viszont kijelenthető, hogy a fennmaradt források segítségével a nándorfehérvári püspökségről szóló, szakirodalomban előforduló, fentebb bemutatott meghatározások mindegyike cáfolható. Jelen dolgozatban a fennmaradt kútfők alapján kísérletet teszek a püspökségalapítás körülményeinek és középkori történetének leírására.

Nándorfehérvár a latin püspökség létrehozása előtt

A nándorfehérvári és barancsi-kucsói területek a 13. század közepéig bizánci, majd bolgár érdekszférába tartoztak, lakói nagy többségben a görög rítusú keresztény egyház hívei voltak.¹⁰ Nándorfehérváron biztosan működött görög püspök, az ohridi bolgár érsekség szuffragáneusaként: mivel a két település a magyar függés előtt bolgár kézen volt, így azok az ohridi bolgár és nem az akkor már létező szerb érsekséghez tartoztak.

Dragutin István (szerb király 1276–1282, szerémi király 1284–1316 között), akit a testvére, II. István Uroš Milutin (szerb király 1282–1321 között) 1282-ben elűzött a szerb trónról, más macsói és észak-boszniai területekkel egyetemben 1284-ben kapta meg Nándorfehérvárat sógorától, IV. László magyar királytól.¹¹ Dragutin, mint ekkorra a Nemanjidák általában, a görög rítust vallotta magáénak és sokat tett az ortodoxia minél szélesebb körben való elterjesztéséhez saját területein. A jelentősebb belgrádi egyházi intézmények felépítését az Ő itteni uralkodásának idejére helyezik,¹² minden alkalmalmmal hangsúlyozva, hogy Nándorfehérvár ekkor került először szerb kézre.¹³ Dragutin uralkodásának idején II. Danilo szerb ortodox érsek beszámolója szerint nagy szabori-metropolita székesegyház állt Belgrádban,¹⁴ ezen kívül viszont más forrás nem említi székesegyház meglétét a városban. A templom építésének pontosabb időpontja sajnos nem határozható meg. Jovanka Kalić-Mijušković szerint – amennyiben II. Danilo érsek leírását a belgrádi pravoszláv érseki templom meglétéről elfogadjuk – 1284 és 1315 közé tehetjük.¹⁵ A város ortodox templomában ekkor már volt egy nagyon jelentős Szűz Mária-ikon, a 11. század 70-es éveiből, amely sok görög rítusú zarándokot vonzott a városba.¹⁶

⁹ KOSZTA 1994, 459.

¹⁰ Nándorfehérvár VII–XIII. századi történetéről bővebben ld. KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 24–65. Ld. még TERNOVÁČZ 2017a, 230–236.

¹¹ A túlsó-szerémi területek 13. századi történetére bővebben ld. TERNOVÁČZ 2017a. Ld. még: DINIĆ 1978, 123–147.

¹² KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 67–68.

¹³ Ld. pl. STOJKOVSKI 2015, 238.

¹⁴ „И тако ова благодјастива идући са таквом великолетном славом царском кроз све државе своје, и дође у главни и сјајни град звани Београд српски, који стоји на обалу реке Дунава и Саве. И ту се у великој саборној црквимитрополитској поклонили са умилењем чудотворној икони пресвете Богородице. ДАНИЛО 73.

¹⁵ KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 67.

¹⁶ KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 67–68. Az ikon említésére ld. a 14. sz. lábjegyzetet.

A nándorfehérvári püspökség létrehozása

IV. Miklós pápa, értesülve a nándorfehérvári viszonyokról és az ortodoxia térhódításáról, annak megfékezését sürgetve 1290. augusztus 1-én¹⁷ írt a ferences Orvietói Benvenuto legátusának.¹⁸ A pápa leírta a nándorfehérvári viszonyokat, a pravoszláv egyház megerősödését, valamint azt, hogy a nándorfehérvári püspöki egyház élén egy skizmatikus áll. Meghagyta legátusának, hogy tegye le az ortodox püspököt és állítson a helyére egy katolikust.¹⁹ A pápa ezen 1290-es bullájában szorgalmazta egy latin püspökség felállítását Nándorfehérváron: megdőlni látszik tehát a szakirodalom azon nézete, miszerint az egyházmegye 1290 előtt alapult.²⁰

1293 és 1295 között tűnik fel forrásainkban Benedek nándorfehérvári püspök, kápolnaispán és királyi secretarius.²¹ Eszerint az is cáfolható, hogy az első püspök egy Márton nevű minorita volt.²² Márton nevű püspököt majd csak egy 1306-os oklevél említ,²³ arról viszont nincs információnk, hogy Márton püspök bármelyik rendhez tartozott volna. Bár erre utaló forrás nem maradt fenn, feltételezhető, hogy alapításakor (más délvideki missziós egyházmegyékhez – például a szerémi és boszniai püspökségekhez – hasonlóan)²⁴ a nándorfehérvári püspökség kalocsai érseki metropólium alá tartozott.²⁵

John Fine számos középkori észak-balkáni problémával foglalkozó amerikai történész kiemeli, Dragutin igyekezett jó viszonyt ápolni a Nyugattal, Magyarországgal és a pápasággal, ezért behívta a ferences rendet Boszniába, és engedélyezte katolikus püspökség felállítását is Nándorfehérvárott, valamint megjegyzi, hogy a latin egyházzal – azon belül a ferences renddel – való jó viszonyát valószínűleg anyjának, Ilona anyakirálynénak köszönheti, aki talán a francia Valois-házból származik.²⁶ Ezen álláspontot

¹⁷ THEINER I. 366.

¹⁸ Orvietói Benvenuto ferences szerzetesről, Gubbio püspökéről, pápai legátusról bővebben ld. Delegat Online <http://delegatonline.pte.hu/search/persondatasheet/id/124>

¹⁹ „*Venerabili fratri episcopo Eugubino, apostolice sedis legato (...) Fide digna relatione didicimus, quod in terra, quae Albulgarica litteraliter nuncupatur, ecclesia quedam episcopalis existit, que per quendam Scismaticum, qui iamdudum in eam per quorundam nobilium scismaticorum partium illarum potentiam intrusus extitit, detinetur, quiq; suis nephandis erroribus circumstantem patriam inficere nititur, capellas erigendo de novo et presbiteros ac clericos sui sequaces erroris ad eas ausu dampnabili ordinando, ac alia committendo nepharia, que oculos divine maiestatis offendunt, cedunt in fidei Christiane dispendium, et fidelium animos graviter scandalisant. Cum itaque tante perversitatis audaciam et tam execrabilis presumptionis ausum sustinere nolumus, (...) fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatenus, prefato scismatico ab eadem ecclesia auctoritate nostra per te prosus amoto, alium virum fidelem et idoneum scientia, moribus et etate, de illis aut aliis partibus oriundum, de quo tua viderit expedire discretio, preficias eidem ecclesie in episcopum et pastorem, eique, adscitiis duobus vel tribus vicinis episcopis gratiam et communionem apostolice sedis habentibus (...).* THEINER I. 366.

²⁰ KOSZTA 1994, 459.

²¹ RA 3919. ZSOLDOS 2011, 92.

²² KOSZTA 1994, 459. Nincs tudomásunk arról, hogy Benedek püspök bármelyik rendhez tartozott volna.

²³ AOkl II. 97. sz.

²⁴ A szerémi püspökségre kalocsai érsek általi alapítására ld. TERNOVÁ CZ 2013, 460–462., a boszniai püspökség feletti metropólia kérdésére ld. TERNOVÁ CZ 2016, 221–224.

²⁵ Bossányi Árpád is ide sorolja, ld. REG. SUPPL. II. 221.

²⁶ FINE 1994, 220. A Valois-házból való származtatás téves, Ilona szerb anyakirályné származásának részletes leírását ld. BÁCSATYAI 2017, 249. Ld. még STOJKOVSKI 2015, 236–237.

véleményem szerint nem lehetséges teljes bizonyossággal alátámasztani: fentebb már tárgyaltam Dragutin István ortodoxia iránti elkötelezettségét, valamint II. Danilo szerb érsek Dragutintról írott életrajza is alapvetően pozitív hangnemben ír róla, és a király görög egyház iránti elkötelezettségét méltatja. Nehezen lenne ez elképzelhető, ha Dragutin különösen támogatta volna a katolikus egyházat akkor, amikor egyházi únió nem volt kilátásban, évtizedekkel a Konstantinápolyi Latin Császárság bukása (1261) után.

A nándorfehérvári latin püspökség megalapítása (és egyúttal a ferences rend az észak-balkáni megjelenése) sokkal inkább IV. Miklós pápa motivációjának köszönhető. IV. Miklós, eredeti nevén Girolamo Masci, már fiatalon belépett a ferences rendbe. Neves iskolákban tanult, tehetségére már X. Gergely pápa is felfigyelt: 45 évesen, 1272-ben a pápa Girolamo testvért küldte Konstantinápolyba, hogy hívja meg a görög klérust a lyoni zsinatra. Ezen kívül számos diplomáciai úton is részt vett, III. Miklós pápa 1281-ben konstantinápolyi latin pátriárkának is kinevezte: igaz, ez csak címzetes és rövid életű tisztség volt.²⁷ Mindebből viszont kiderül, hogy IV. Miklós egyrészt erősen támogatta a ferences rendet, másrészt pedig elsőkézből ismerte a görög egyházi viszonyokat. Véleményem szerint ezért szorgalmazta a nándorfehérvári püspökség felállítását, és emellett a boszniai és észak-balkáni ferences misszió létrehozását is.²⁸

Egy püspökség felállítása mögött természetesen világi hatalomnak is állnia kellett, a nándorfehérvári püspökség esetében viszont a világi támogatást inkább kereshetjük a magyar nyomásban, mint az ortodox egyházhoz haláláig hű, a Magyar Királysággal vazallusi függésben álló Dragutin szerémi király latin egyházzal szembeni állítólagos jóindulatában. Mindez kimutatható abban is, hogy a püspök – kápolnaispán- és királyi secretariusként – valószínűleg a magyar királyi udvarban időzött, és soha nem járt Nándorfehérvárra. A belgrádi püspökség a katolikus egyház szemszögéből egy nemes ügy volt, amely Nándorfehérvár és a nándorfehérvári-barancsi területek latin egyházhoz térítésén alapult. A források alapján viszont úgy tűnik, hogy *de facto* már alapításakor is csak címzetes püspöki méltóság volt. Nincs adatunk arról, hogy Nándorfehérváron a 13. század végén bármilyen latin egyházi intézmény vagy templom működött volna.

Emellett még egy érv mutat arra, hogy a nándorfehérvári egyházmegye felállítása IV. Miklós pápának és a latin egyház érdekeinek, és a dél felé irányuló magyar külpolitikának, mintsem Dragutin István jóindulatának köszönhető. Gál Judit 2013-ban megjelent tanulmányában fejt ki azt a vitát, ami az antivari és a raguzai érsekségek között zajlott a 13. század elején: ez a harc akkor többek között a belső, kontinentális szerb területeken fekvő, nyilván csekély számú latin rítusú hívő és egyház névleges lelki joghatóságáért zajlott.²⁹ I. Uroš szerb király azért küzdött, hogy a szerb területeken fekvő latin egyházak kerüljenek a szerb befolyás alatt álló Antivari lelki joghatósága alá, a raguzai érsek viszont magának kívánta ezt a kiváltságot. Bár a hosszú pereskedésből az antivari érsek került ki győztesen,³⁰ a 13. század végére, az 1290-es évekre viszont a szerbség már egyértelműen a görög rítus mellett foglalt állást, és a Szerb Királyság megerősödése

²⁷ BARONE 1993, 1171.

²⁸ Megjegyzendő, hogy nincs adatunk arról, hogy a ferences rend Dragutin korában Nándorfehérváron is megjelent volna. A ferencesek boszniai megjelenéséről bővebben ld. TERNOVÁCZ 2017b, 258–262.

²⁹ GÁL 2013, 104–108.

³⁰ GÁL 2013, 107–108., 113.

egyre jobban ellehetetlenítette a szerb területen fekvő antivari latin érsekség működését is. Elképzelhető, hogy IV. Miklós pápa a latin kereszténység határán fekvő, a katolikus Magyar Királysággal vazallusi függésben levő Nándorfehérvárott akarta pótolni az amúgy is nagyon távol fekvő antivari egyházi központot. A magyar egyházi terjeszkedésnek is érdekében állt a boszniai, és a macsói területeken alapított szerémi püspökség után a maradék észak-balkáni területeket is egyházilag maga alá gyűrni.

A források, különösen II. Danilo érsek műve alapján kitűnik, hogy a latin püspökség felállításával az ortodox püspökség sem szűnt meg: Danilo érsek például a fentebb már idézett részletben leírja Simonida szerb királyné, Milutin szerb király feleségének zarán-doklatát Nándorfehérvára 1315-ben.³¹

A nándorfehérvári püspökség a 14. században

A szakirodalom következő cáfolandó tétele az a megállapítás, miszerint a püspökség 1295-ben megszűnt a város szerb kézre kerülése miatt, mert Milutin szerb király elfoglalta Nándorfehérvárat, és csak I. Károly király állította azt vissza 1322-ben.³² A szerb kézre kerülés alapvetően cáfolható: a szerb Dragutin – ahogy fentebb erről már szó esett – már 1284 óta birtokolta Belgrádot. A két testvér, Milutin és Dragutin kapcsolata ebben az időben különösen jó volt: Milutin Dragutin segítségére sietett a barancsi kun lázadásakor,³³ Dragutin pedig Milutint segítette ki a Bizánccal való hadakozásban.³⁴ A nándorfehérvári püspökség katonai okoktól függetlenül különben sem szűnt meg 1295-ben: bár a püspökök archontológiájában valóban vannak fehér foltok, egy 1306-os, már említett oklevél említi Márton nándorfehérvári püspököt. Márton püspök halálának ideje nem ismert, de valószínűleg 1316–1319 között következhetett be: ebben az időszakban a magyar–szerb háborúk miatt³⁵ 1322-ig ugyanis a püspöki szék üresedésben volt és működése minden bizonnyal szünetelt: ebből az időszakból sajnos egyetlen forrás sem maradt fenn, ezért a kérdés teljes bizonyossággal nem tisztázható. I. Károlynak jelentős szerepe lehetett a püspöki szék 1322-es újbóli betöltésében. XXII. János pápa 1322 őszén megírta András választott nándorfehérvári püspöknek,³⁶ aki valószínűleg nem magyarországi származású, tudományban jártas és erkölcsös domonkos szerzetes volt, hogy a nándorfehérvári egyháznak nincs káptalanja, papsága, és keresztény népe sem, és Károly király csak a minap ragadta ki a hitetlenek kezéből. Andrást Berengarius portói püspök szentelte fel az Apostoli Szentszéknél, a felszentelés után a pápa utasította Andrást püspököt, hogy menjen a gondjaira bízott egyházhoz.³⁷ András püspök ugyanakkor nem szerepel a 14. századi nándorfehérvári püspökök archontológiájában.³⁸

³¹ DANILO 73.

³² KOSZTA 1994, 459.

³³ FINE 1994, 220. Dorman és Kudelin barancsi főurak ellen viselt hadjáratról ld. DANILO 86–88.

³⁴ DINIĆ 1978, 141. Milutin bizánccal viselt háborújáról ld. DANILO 81–86.

³⁵ A macsói területekért folytatott magyar–szerb háborúról bővebben ld. TERNOVÁČZ 2017a, 237–238.

³⁶ THEINER I. 484. Az oklevél regesztáját ld. AOKL VI. 764. sz.

³⁷ THEINER I. 485. Az oklevél regesztáját ld. AOKL VI. 824. sz.

³⁸ ENGEL 1996, 72. András püspök valószínűleg 1330-ban halhatott meg.

András halálát követően XXII. János pápa 1331. február 19-én kelt bullájában Chesluk-i Lukács fia: Pál Szent Ágoston-rendi remetét helyezte a nándorfehérvári misziós egyházmegye élére.³⁹ Az archontológia Pál püspök esetében is kiegészíthető.⁴⁰ Pál remetével egyúttal a szakirodalom azon nézete is megdőlni látszik, miszerint a nándorfehérvári püspöki széket többnyire ferencesek töltötték be:⁴¹ valójában egyetlen ferenc-rendi nándorfehérvári püspökről sincs tudomásunk. Pál testvér 1341-ben halhatott meg, öt éves üresedés után a püspöki széket ismét egy Pál testvér töltötte be.⁴²

A nándorfehérvári egyházmegye történetéhez fontos adalék, hogy 1346 januárjában volt egy vita, amely során az ekkor frissen kinevezett cattarói püspök, Sergius régi jogára hivatkozva magának követelte a belső-szerbiai területek feletti joghatóságot, név szerint kiemelve Galambócot, Macsórt⁴³ és Nándorfehérvárat, és számos más helyet a Száva és a Duna folyókon túl Rassa felé, amelyek I. Lajos magyar király uralma alatt álnak, ahol – ahogy a pápához írt panaszlevelében a cattarói püspök megjegyzi – Lajos király támogatásával sokan akadályozzák a főpapi működését és tizedszedőinek munkáját.⁴⁴ Bár ekkor VI. Kelemen az említett városokat Cattaró metropolíája alá helyezte, két hónappal később már új püspököt állított a nándorfehérvári egyházmegye élére – akinek a hatalma éppen a Kolubarától keletre és a Dunától délre fekvő, „Rassa felé” eső területekre terjedt ki, így például Nándorfehérvárra és Galambócra is.⁴⁵

Az egyházmegye határaitól közelebbi információval nem rendelkezünk. Véleményem szerint a nándorfehérvári latin püspökség valószínűleg a Kolubarától keletre, délkeletre fekvő Észak-Balkáni területek pravoszláv lakosságát volt hivatott a katolikus egyházhoz téríteni, átvéve a hanyatló antivari, raguzai és cattarói érsekségtől a belső szerbiai területek felett gyakorolt lelki joghatóságát, a déli határai nyitottak voltak.

VI. Kelemen pápa 1346. március 8-án megírta a nándorfehérvári káptalannak, a város és az egyházmegye lakóinak, a féhérvári egyház vazallusainak, az esztergomi érseknek, a magyar királynak és másoknak,⁴⁶ hogy Esztergomból, az ispotályos Szent István egyházból Ada nembeli Ada fia: Pált nevezi ki a püspöknék.⁴⁷

³⁹ AOKL XV. 64. sz.

⁴⁰ Chesluk-i Lukács fia: Pál remete első említése a már idézett 1331. január 19-én kelt bulla. Vö. ENGEL 1996, 72.

⁴¹ KOSZTA 1994, 459.

⁴² Bővebben ld. alább.

⁴³ Az oklevélben *Mazonia*-ként szerepel, ld. CDCR XI. 267. *Mazonia* Macsó-ként való azonosítását erősíti az is, hogy VI. Kelemen pápa ugyanazon a napon ír a *Mazonia-i háznak* az idézett bullához nagyon hasonló szöveggel, ahol a felsorolt városokat és a Száva és a Duna folyón túl Rassa felé eső területet a bán uralma alatt állónak mondja, aki ezeket mint ezen helyek *diocesanus*-a kormányozza régtől fogva. ACTA CLEMENTIS VI. 110–111. Az oklevél regesztáját ld. AOKL XXX. 19. sz.

⁴⁴ CDCR XI. 266–267. Az oklevél regesztáját ld. AOKL XXX. 18. sz.

⁴⁵ A macsói területek a szerémi püspökség lelki joghatósága alá tartoztak, ld. TERNOVÁCZ 2013, 463–466., TERNOVÁCZ 2017a, 233–234.

⁴⁶ „...*Capitulo Albensi, clero et populo civitatis et diocesis Albensis, vasallis ecclesie Albensis, archiepiscopo Strigoniensi et regi Ungarie...*” THEINER I. 708. Arról sajnos semmilyen adattal nem rendelkezünk, hogy Nándorfehérvárott milyen katolikus intézmények, templomok voltak, illetve hogy valóban létezett-e káptalan – minden bizonnyal nem.

⁴⁷ A nándorfehérvári püspökök archontológiája Ada nembeli Pál fráter esetében is pontosítható: Engel Pál szerint nándorfehérvári püspöki szék 1341. január 29. és 1345. január 21. között üresedésben volt, 1340. július 2. és 1347. október 3. között a püspök nincs említve, „Pál frater”

Ahogy az sejtethető, a nándorfehérvári püspök siralmas helyzetben volt. VI. Ince pápa 1354 novemberében kelt bullájában – válaszul Lajos magyar király 1352 májusában kelt kérvényére, amelyben kérte a pápát, hogy segítse meg a püspököt,⁴⁸ valamint Pál püspök 1354. október 14-én kelt kérvényére⁴⁹ – leírja, hogy a nándorfehérvári egyház Magyarország határain a hitetlenek miatt folyamatosan károkat szenved olyan mértékben, hogy a nem tudja püspöki státusát tartani, feladatait végrehajtani, szükségleteiről gondoskodni, ezért már VI. Kelemen pápa az egri egyház kanonokságát és prebendáját, valamint az üresedésben levő ungi főesperesség birtokait összes jogával és tartozékával együtt a nándorfehérvári püspöknek adta, mindezt VI. Ince is két évre Pál püspöknek adta azzal, hogy ha még két év után sem tudott anyagilag talpraállni, még két évre élvezheti az egri és ungi javakat.⁵⁰ A hitetlenek zaklatásai alatt a pápa Dušan István szerb cár hadakozásait értette,⁵¹ aki 1355-ben elfoglalta Nándorfehér környékét és fosztogatta a vidéket.⁵²

Bossányi Árpád szerint Ada nembeli Pál püspök 1352-től legalább 1356-ig ungi főesperes volt,⁵³ ez viszont nem állja meg a helyét: VI. Ince fentebb idézett bullájában említi, hogy 1354-ben az ungi főesperesi stallum üresedésben van, valamint még 1354-ban megjelenik a forrásokban Imre ungi főesperes.⁵⁴

Pál püspök 1354-es említése után több, mint harminc évig nincs nándorfehérvári püspökről szóló adatunk. 1386-ban tűnik fel Miklós nándorfehérvári püspök neve. Bálint presbiter-bíboros 1386. október 4-én kelt oklevelében⁵⁵ egy évi és nyolcvan napos bűcsút engedélyez mindazoknak, akik (az oklevélben meghatározott ünnepnapokon) felkeresik a strezai (ma Strezojevo, Horvátország) pálos kolostor⁵⁶ egyházát. Bálint bíboros oklevelének szövegét János győri és Miklós nándorfehérvári püspökök engedélyei követik,⁵⁷ akik mindketten negyvennapos bűcsút engedélyeznek a strezai pálos egyházhoz zarándoklók részére.⁵⁸

A nándorfehérvári latin egyházi térítés eszméjének háttérbe szorulása

Szerbia 1389-es rigómezei vereség után megroppant, 1403-ban Zsigmond király hűbértartóként Lazarevics István szerb despotának adományozta Nándorfehérvárat, István despota ezt a várat jelölte ki a megmaradt szerb területekből összeálló Szerb

esetében pedig csak az 1347. október 22-i dátum szerepel, ld. ENGEL 1996, 72. Pál püspök neve előfordul még VI. Ince pápa 1354. október 14-én kelt oklevelében, amikor a Szentatya neki és öt, általa megnevezendő személy részére egyszeri teljes feloldozást ad haláluk idején (ld. AOKL XXXVIII. 445. sz.), majd ugyanezen év november 2-án is (ld. AOKL XXXVIII. 460. sz.).

⁴⁸ REG. SUPPL. I. 237–238.

⁴⁹ REG. SUPPL. II. 287–288.

⁵⁰ AOKL XXXVIII. 460. sz.

⁵¹ A pápához írott kérvényen a „Szerbia királya” megnevezés, *rex Rarie* szerepel, ld. Reg. Suppl. II. 287.

⁵² KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 76.

⁵³ REG. SUPPL. II. 173.

⁵⁴ AOKL XXXVIII. 241., 323.

⁵⁵ DL 34650

⁵⁶ A strezai pálos kolostorról bővebben ld. KOLAR DIMITRIJEVIĆ 2003, TKALČIĆ 1903, 201.

⁵⁷ Miklós püspök engedélye 1386. november 4-én kelt.

⁵⁸ Miklós nándorfehérvári püspök neve feltűnik még egy 1419. április 5-én kelt oklevél kiadójaként, ld. DF 288924.

Despotátus központjával.⁵⁹ Az 1426 május 6. és június 6. között létrejött tatai szerződés szerint Brankovics György nagybátyja, István despota halála után az oklevélben felsorolt más várakkal (így például Macsó, Galambóc) együtt átadja Nándorfehérvárat Zsigmond királynak.⁶⁰ Lazarevics István despota egy évvel később, 1427. július 18-án hunyt el: Nándorfehérvár – a várra törő tatárok visszaverése után – 1427 őszére ismét magyar kézre került.⁶¹ 1427 novemberében Zsigmond király meghagyta Sopron városának, hogy mivel Nándorfehérvár korábban nagyszámú katolikus lakossággal jeleskedett, de a törökök betörései miatt keresztény népe megfogyatkozott, küldjön oda két kézműves családos mester, aki ott megtelepedik.⁶²

1427. július 31-én Rómában, Sydeneger János közjegyző által kiadott oklevélben jelenik meg Máté nándorfehérvári püspök, mint György esztergomi érsek érsek *suffraganeusa*: az oklevél szerint Linczi Konrád fia: Boldizsárt szentelte *subdiaconus*-sá Esztergomban.⁶³ Mindebből az is kiderül, hogy a 15. század elejére a nándorfehérvári egyházmegye – más déli magyar kötődésű missziós püspökségektől (szerémi vagy boszniai püspökségek)⁶⁴ eltérően – már nem kalocsai, hanem esztergomi metropólia alá tartozott. A Máté püspököt említő közjegyzői diplomához hasonlóan hangsúlyozza a nándorfehérvári egyházmegye esztergomi metropólia alá tartozását az Antal nándorfehérvári püspök által 1431. február 23-án kiadott oklevél is.⁶⁵

Antal nándorfehérvári püspök 1431. augusztus 20-án – az eredeti oklevél alá írott soraival – megerősítette Ágoston esztergomi vikárius 1419 decemberében kelt oklevelét, amelyben búcsút engedélyezett a budai, Mária Magdolna tiszteletére emelt egyháznak.⁶⁶ A megerősített oklevélre saját pecsétjét is felfüggesztette, amely az egyetlen nándorfehérvári püspöktől fennmaradt pecsétünk.⁶⁷

Nándorfehérvár és a tatai szerződésben foglalt végvárak újbóli magyar kézre kerülése volt az utolsó lehetőség a nándorfehérvári püspökség számára a Duna-Száva vonalától délre irányuló latin egyházi térítésre, de ezt nem sikerült kihasználnia. 1450-től 1534-ig C. Tóth Norbert dolgozta fel a nándorfehérvári püspökök archontológiáját:⁶⁸

⁵⁹ Bővebben Nándorfehérvárról, mint Lazarević István despotátusának központjáról ld. KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 82–101.

⁶⁰ ZsO XIII. 533. sz., ld. még KALIĆ-MIJUŠKOVIĆ 1967, 101–104.

⁶¹ MSZO 73.

⁶² DF 202376, regesztát ld. MSZO 73.

⁶³ DL 43713.

⁶⁴ Ld. fentebb

⁶⁵ „*Nos Anthonius (...) episcopus Nandoralbensis suffraganeusque reverendissimi in Christo domini domini Georgii archiepiscopi Strigoniensis (...)*” DF 249856. Sem Máté, sem Antal püspökök nem szerepelnek a nándorfehérvári püspökök archontológiájában, ld. ENGEL 1996, 72.

⁶⁶ DL 10869. Érdekes megjegyezni, hogy Antalt a püspöki méltóságban követő Tamás nándorfehérvári püspök (1450–1452) a püspökséggel pontosan egy időben a budavári Mária Magdolna-egyház plébánosa (és emellett 1450-ben váci segédpüspök) volt. C. TÓTH 2017, 83.

⁶⁷ Mandorla alakú (d=65x36 mm). A pecsétmező felső 2/3 részében gótikus csúcsíves oromzattal és kétoldalt tornyokkal övezett Madonna jobbán a gyermekkel. A Madonna lába alatti, a pecsétmező alsó 1/3 része három mezőre van tagolva: a jobb mezőben pajzs lebeg, rajta hatágú csillag. Középen háttal álló, kezében pásztorbotot tartó, térdelő főpap. A bal oldali mező sérült. Körirata: pálcával keretelt, gótikus minuszkuláris körirat (megi. csak a pecsét jobb és bal oldalán fut végig a szöveg, a pecsétkép ugyanis elfoglalja a pecsétmezőt): s(igillum) antoni(i) [episcopi] nandor albe(nsis). Példány: 1431. augusztus 20. (DL 10869/2). Vö. BODOR 1984, 57.

⁶⁸ C. TÓTH 2017, 83.

ebből kitűnik, hogy ekkortól azok a nándorfehérvári püspöki méltóság mellett más stolumokkal is rendelkeztek (például váci vagy veszprémi segédpüspökség stb.),⁶⁹ a nándorfehérvári püspökség már ténylegesen is csak címben élt tovább, a későbbiekből már sem pápai sem királyi buzdítás nem maradt fenn a belgrádi katolikus missziós egyházmege támogatásáról.

A 15. század elejétől kezdve a macsói bánság területén – ami ekkorra már minden magyar függésben levő (és a Szerb Despotátuson kívül eső) területet magába foglalt a Duna–Száva vonalától délre – a latin egyházi térítés a háttérbe szorult az oszmánok elleni védelem kiépítésével szemben. Mindenki beletörődött abba, hogy a nándorfehérvári püspökség nem tud elmozdulni a címzetes püspökségek alapvonaláról.

Összegzés

Összefoglalva elmondható, hogy a püspökség felállítását IV. Miklós pápa szorgalmazta az 1290. augusztus 1-én kelt bullájában, amelyben kérte Orvietói Benvenuto pápai legátust, hogy a város ortodox püspökét tegye le, és állítson latin püspököt a helyére. Egy magyar függésben levő püspökség felállítása, amely belső balkáni területek felett gyakorol joghatóságot, a magyar világi és egyházi külpolitika érdekeivel is egybevágott. Arról nincs forrásunk, hogy belgrádi a pravoszláv püspökség megszűnt volna működni, 1293-ban viszont feltűnik a forrásainkban Benedek nándorfehérvári püspök neve.

Alapításakor az egyházmege valószínűleg a Dunától délre és a Kolubarától délkeletre fekvő területek felett gyakorolhatott lelki joghatóságot, határai nem voltak kijelölve. Valószínűleg a kontinentális szerb területek feletti lelki joghatóságot volt hivatott átvenni a 13. század végére meggyengülő dél-dalmáciai egyházi központoktól.

A püspökség a kutatás eddigi álláspontjával szemben nem szűnt meg működni 1295-ben, 1316–1322 között valószínűsíthetünk széküresedést, amikor Márton püspök halála után nem neveztek ki új püspököt, mivel Milutin szerb király megszállta a területet, 1322-ben viszont XXII. János pápa András domonkos szerzetessel betöltötte a széket. Ezen missziós egyházmege püspökei közül – a szakirodalom eddigi álláspontjával szemben – egyetlen esetben sem bizonyítható, hogy ferencrendi lett volna.

A nándorfehérvári püspökség működését láthatóan 1322 után a magyar uralkodók és a Szentszék megpróbálták megerősíteni: az alapítástól a vár elestéig csupán I. Károly és I. Lajos királyok idején tettek tényleges kísérleteket egy működő nándorfehérvári püspökség létrehozására, a pápa több oklevélben próbálta anyagilag segíteni az egyházmeget és sürgette az uralkodót annak támogatására. Az oszmánok balkáni előretörését és a Szerb Királyság elestét követően, a 14. század végétől kezdve viszont elfogyott a tér a ténylegesen amúgy sem működő nándorfehérvári missziós püspökség előtt, a titulus címzetes püspökséggé élt tovább. Lehetséges, hogy már a 13. század végén a Szentszék, különösen IV. Miklós pápa a nándorfehérvári ortodox térhódítás letörésére irányuló ambícióinak elmúltával a nándorfehérvári püspökség címzetes püspökséggé vált, amelyet olykor rövid időre megerősített a pápai vagy királyi érdek.

⁶⁹ C. TÓTH 2017, 83.

Függelék

A nándorfehérvári püspökök archontológiája 1293–1534

Benedek	1293. 04. 24. – 1295. 11. 08. ⁷⁰ egyúttal kápolnaispán (1293–1295) és királyi secretarius ⁷¹
Márton	1306 ⁷²
András	választott püspök: 1322. 09. 05. – 1322. 10. 31. között ⁷³ felszentelt püspök: 1322. 10. 31. ⁷⁴ domonkos szerzetes
Chesluk-i Lukács fia: Pál	1331. 02. 19. ⁷⁵ – 1339. 05. 12. ⁷⁶ Szent Ágoston-rendi remete
Ada nembeli Ada fia: Pál	választott püspök: 1346. 03. 08. ⁷⁷ felszentelt püspök: 1347. 07. 04. ⁷⁸ – 1354. 10. 14. ⁷⁹ esztergomi Szent István király egyház keresztesei ispo- tályos paptestvére
Miklós	1386. 11. 04. ⁸⁰ – 1419. 04. 05. ⁸¹
Máté	1427. 07. 31. ⁸²
Antal	1431. 02. 23 ⁸³ – 1431. 08. 20. ⁸⁴
Tamás	1450. 04. 16. – 1452. 09. 03. ⁸⁵ budavári Mária Magdolna-egyház plébánosa (1450– 1452), váci segédpüspök (1450) ⁸⁶
Szegedi Péter	1475. 05. 09. – 1489. 08. 03. ⁸⁷ domonkos szerzetes, veszprémi segédpüspök (1476– 1489) ⁸⁸

⁷⁰ ZSOLDOS 2011, 92.

⁷¹ Uo.

⁷² AOKL II. 97.

⁷³ THEINER I. 484–485., AOKl VI. 764., 765. sz.

⁷⁴ THEINER I. 485., AOKl VI. 824. sz.

⁷⁵ AOKL XV. 64. sz. Vö. Engel 1996, 72.

⁷⁶ AOKL XXIII. 273. sz., Engel 1996, 72.

⁷⁷ THEINER I. 707–708., AOKl XXX. 168. Vö. Engel 1996, 72.

⁷⁸ AO IV. 627–630., AOKl XXXI. 638. sz. Vö. Engel 1996, 72.

⁷⁹ AOKL XXXVIII. 445. sz.

⁸⁰ DL 34650

⁸¹ DF 288924

⁸² DL 43713

⁸³ DF 249856

⁸⁴ DL 10869

⁸⁵ C. TÓTH 2017, 83.

⁸⁶ UO.

⁸⁷ UO.

◆ A NÁNDORFEHÉRVÁRI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORBAN ◆

Rhegese-i János	1494. 10. 29. – 1504. 09. 29. ⁸⁹ veszprémi kanonok és segédpüspök (1494–1504)
Szegedi Bacsa Tamás	1506–07. 10. – 1512. 03. 30. ⁹⁰ domonkos szerzetes, prof. theol., tihanyi apátság commendatora (1503–1510) ⁹¹
Petri Miklós (János fia)	1525. 04. 24. – 1534. 04. 04. ⁹² veszprémi olvasókanonok (1516–) és vikárius (1522– 1534), segédpüspök (1525–1534) ⁹³

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² Uo.

⁹³ Uo.

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- ACTA CLEMENTIS VI. Aloysius L. Täutu: *Acta Clementis PP. VI.* Vatican 1960.
- AOKL *Anjou-kori oklevéltár* I–XV., XVII., XIX–XX., XXII–XXXI., XXXIII–XXXIV., XXXVIII., XL., XLVI. Főszerk. Kristó Gyula, Almási Tibor, szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Szeged–Bp. 1990–2017.
- CDCR *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas, Marko Kostrenčić, Duje Rendić-Miočević. Zagrabiae 1904–1990.
- DANILO Архиепископ Данило II.: *Животу краљева и архиепископа српских.* Превоо: Лазар Мирковић. Београд 1935.
- DF Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- MSZO Thallóczy Lajos – Áldásy Antal: *Magyarország mellék tartományainak oklevéltára. II. kötet. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526.* Budapest 1907.
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp. 1923–1987.
- REG. SUPPL. *Regesta supplicationum.* A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I–II. Összegyűjt. és feldolg. Bossányi Árpád. Budapest, 1916–1918.
- THEINER *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* I–II. Ed. Augustinus Theiner. Roma 1859–1860.
- ZSO XIII. *Zsigmondkori oklevéltár XIII.* (1426). Közzéteszi. C. Tóth Norbert, Mikó Gábor, Lakatos Bálint. Budapest 2017.

SZAKIRODALOM

- BÁCSATYAI 2017 Bácsatyai Dániel: A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése. *Századok* 151 (2017/2) 237–278.
- BARONE 1993 G. Barone: Nikolaus IV. *Lexikon des Mittelalters.* München–Zürich 1993. 1171.
- BODOR 1928 Bodor Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján.* Budapest 1984.

- C. TÓTH 2017 C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelői az 1440-es évektől 1526-ig.* Győr 2017.
- DINIĆ 1978 Mihajlo Dinić: *Srpske zemlje u srednjem veku.* Beograd 1978.
- ENGEL 1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I. Bp. 1996.
- FINE 1994 John Fine: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century.* Ann Arbor 1994.
- FRAKNÓI 1895 Fraknói Vilmos: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.* Budapest 1895.
- GÁL 2013 Gál Judit: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae Medieuales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. Gál Judit, Péterfi Bence, Vadas András, Kranzieritz Károly. Budapest 2013.
- KOLAR
DIMITRIJEVIĆ
2003 Mira Kolar Dimitrijević: *Urbar pavlinskoga samostana u Strezi 1477. godine. Podravinja: časopis za multidisciplinarna istraživanje 2 (2003/3) 103–123.*
- KOSZTA 1994 Koszta László: *Missziós püspökségek.* In: *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp. 1994. 458–460.
- STOJKOVSKI 2015 Boris Stojkovski: *A szerb-magyar viszonyok 1321-ig középkori szerb elbeszélő források tükrében.* In: *Micae Medieuales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. Gál Judit, Kádas István, Rózsa Márton, Tarján Eszter. Budapest 2015. 229–239.
- TERNOVÁ CZ 2013 Ternovác z Bálint: *A szerémi latin püspökség alapításának és korai történetének vitás kérdései.* *Századok* 147 (2013/2) 457–470.
- TERNOVÁ CZ 2016 Ternovác z Bálint: *A boszniai latin püspökség története 1344-ig.* In: *Micae Medieuales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. Fábián Laura, Gál Judit, Haraszti Szabó Péter, Uhrin Dorottya. Budapest 2016. 215–228.
- TERNOVÁ CZ
2017a Ternovác z Bálint: *A macsói és barancsi területek története 1319-ig.* In: *Micae Medieuales VI. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk. Fábián Laura, Uhrin Dorottya, Farkas Csaba, Ribi András. Budapest 2017. 227–240.
- TERNOVÁ CZ
2017b Ternovác z Bálint: *Domonkosok Boszniában a rend megletelepedésétől a 14. század közepéig.* In: *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban.* Szerk. Csurgai Horváth József. Székesfehérvár 2017. 251–263.

◆ TERNOVÁČZ BÁLINT ◆

- TKALČIĆ 1903 Ivan Krstitelj Tkalčić: Urbar bivšega hrvatskog pavlinskog samostana u Strezi. *Vjesnik hrvatskog zemaljskog arbiva V.* Zagreb 1903.
- ZSOLDOS 2011 Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Budapest 2011.

Abstract

Istoriija beogradske biskupije u srednjem veku

Osnivanje Beogradske (na mađarskom Nándorfehérvár) Biskupije je naložio papa Nikola IV. u njegovoj buli koja je izdata 1. avgusta 1290., i u kojoj je odredio svom legatu, Benvenuto od Orvieta, biskupu Gubija da smeni pravoslavnog biskupa Beograda i da imenuje latinskog biskupa u gradu.

Osnivanje latinske biskupije, koja se nalazila pod autoritetom Ugarske i koja je posedovala crkvenu jurisdikciju nad kontinentalnim Balkanskim teritorijama, podržano je od strane ugarskog kralja i katoličke crkve Ugarske. Ime prvog latinskog biskupa Beograda bilo je Benedikt, koje se pojavilo u dokumentu Ugarskog kralja, koje je izdato godine 1293.

Pod jurisdikciju Beogradske Dijeceze za vreme njegovog osnivanja pripadale su one teritorije, koje su se nalazile južno od Dunava i jugoistočno od Kolubare, a stvarne granice – kao što je najčešće to slučaj kod misionarne biskupije – nisu bile određene. Biskupija, nasuprot dosadašnjim rezultatima istraživanja, nije prekinula svoj rad 1295 godine, nego je kontinuirano radila. U daljnjem se svemu nedovezuje opovrgavanje tvdnji u dosadašnje literaturi, da su beogradski biskupi uglavnom bili franjevci: zapravo ne posedujemo ni jednu informaciju o postojanju biskupa u Beogradu od franjevačkog reda.

Iako su postojale opcije da se učvrsti Beogradska misionarna biskupija od strane ugarskih vladara i pape posle 1322, nakon napredovanja turskih snaga na Balkanu i pada Srpske Države počev od kraja 14. veka, ponestalo je teritorija za osvajanje za Beogradsku latinsku misionarnu biskupiju, koja zapravo nije ni funkcionisala u stvarnosti, i titula Beogradske biskupije je i dalje postojala ali samo kao naslovna biskupija.